

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

«ОБМІНИ» ЦИВІЛЬНИХ. ЯКІ НАЯВНІ ТА ПОТЕНЦІЙНІ РИЗИКИ ЧИННИХ ПРОЦЕДУР?

«Обміни» цивільних. Які наявні та потенційні ризики чинних процедур?
Аналітична записка / Синюк О., Павлюк А., Капалкіна І.; ред. Луньова А., — Київ, 2026. — 26 с.

Аналітична записка спрямована: на оцінювання ризиків «обмінів» цивільних, зокрема, в рамках проекту «Хочу к своїм», на основі аналізу підходу з погляду дотримання прав людини, а також ризиків, які ці обміни несуть у контексті порушення гарантій МГП; на аналіз практичних ризиків таких «обмінів», зокрема, нормалізації «обміну» цивільними, а також ризиків порушення процедур під час «обмінів».

Авторки звіту:

Онісія Синюк, правова аналітикиня Центру прав людини ZMINA

Аліна Павлюк, координаторка роботи адвокатів, аналітикиня ULAG

Ірина Капалкіна, адвокатка ULAG

Редагування:

Альона Луньова, директорка з адвокації Центру прав людини ZMINA

Центр прав людини ZMINA — українська правозахисна організація, яка працює у сфері захисту свободи слова, протидії дискримінації, попередження катувань і жорстокого поводження, підтримки правозахисників і громадських активістів, а також документування міжнародних злочинів та захисту прав потерпілих внаслідок війни.

Сайт організації: zmina.ua

Ukrainian Legal Advisory Group — українська неурядова організація, яка працює у сфері правосуддя та відповідальності в умовах збройного конфлікту. ULAG допомагає постраждалим від найтяжчих злочинів, суспільству та державі долати наслідки війни, розробляючи та просуваючи рішення для забезпечення правосуддя та відповідальності в Україні та світі.

Сайт організації: ulag.org.ua

ЗМІСТ

Вступ	4
Список скорочень	6
1. «Обміни» цивільних. Проєкт «Хочу к своим»	7
2. Реакція правозахисних організацій	10
3. Проблемні питання «обмінів» цивільних	12
3.1. Питання щодо природи процедури «обмінів» цивільних осіб сторонами конфлікту в рамках МГП	12
3.2. Можливі підстави для звернення до міжнародних судових інстанцій для захисту прав	17
3.3. Ризики порушень процедури під час «обмінів»	17
3.3.1. Відсутність належного законодавчого підґрунтя надання людині статусу «військовополоненого», чіткої процедури «обміну» та її наслідків у межах кримінального провадження	19
3.4. Ризики для особистої безпеки людей, внесених на «обмін»	21
3.5. Негативний вплив на правову систему України і на діяльність національної правозахисної інституції	22
3.5.1. Участь у Проєкті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини унеможливорює виконання ним функцій незалежного парламентського контролю за дотриманням прав людини під час «обмінів»	22
3.5.2. Ризик поверхневого розслідування кримінальних проваджень щодо вчинення злочинів проти основ національної безпеки та інших злочинів, посилення відчуття безкарності	22
Висновки та рекомендації	24

ВСТУП

Проблема повернення цивільних громадян України, яких незаконно утримує Російська Федерація, існує від початку збройної агресії проти України у 2014 році¹. Після повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року збільшилася не лише площа українських територій, окупованих Росією, а й кількість громадян України, які опинилися під її контролем та ризиком свавільних затримань і незаконного позбавлення волі. За інформацією Медійної ініціативи за права людини, станом на квітень 2026 року РФ утримує щонайменше 2436 цивільних громадян України. При цьому цивільні особи, згідно з міжнародним гуманітарним правом, є захищеною категорією, для якої не передбачено процедури захоплення в полон і, як наслідок, проведення обмінів. Основною вимогою держави Україна до країни-агресора є безумовне звільнення утримуваних цивільних. Відсутність будь-яких адекватних та ефективних процедур їх повернення призводить до подальшого пошуку способів визволення українських цивільних, незаконно утримуваних в РФ.

25 липня 2024 року був публічно презентований проект «Хочу к своим»² (далі — Проект)³. Він позиціонується як механізм «повернення цивільних українців з російської неволі», що втілюється Координаційним штабом з питань поводження з військовополоненими (далі — Координаційний штаб) за підтримки Головного управління розвідки Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Проект «Хочу к своим» передбачає звільнення цивільних українців за допомогою «обміну» їх на цивільних громадян України, засуджених за злочини (переважно проти основ національної безпеки), які висловили «згоду» на виїзд до Російської Федерації. Представник Головного управління розвідки Андрій Юсов під час презентації заявив, що йдеться про людей, які «вважають своїми не Україну, не європейські демократичні цінності, нашу державу і Конституцію, а вважають своєю державою-агресором — РФ, і хочуть туди потрапити»⁴.

По суті, йдеться про перший офіційно визнаний з боку влади України механізм повернення цивільних громадян України, захоплених на тимчасово окупованих територіях, через механізм «обміну»⁵ їх на цивільних українських громадян, яких «утримує» Україна відповідно до судових вироків у кримінальних справах щодо вчинення злочинів проти основ національної безпеки України.

1 В'язні війни. Міжнародна практика щодо звільнення полонених, заручників і політв'язнів: висновки для України / МІПЛ, УГСПЛ, ЕР, 2018: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Viazni-Viyny-mizhnarodna-praktyka.pdf>

2 Назва зазначена відповідно до оригінальної назви на офіційному сайті.

3 «Хочу к своим». Презентація державного проекту / Ukrinform, 25.07.2024: <https://www.youtube.com/watch?v=7l7DV2L4sjk>

4 Ibid.

5 Термін вживається через те, що природою процедури, попри назву, є обмін, а ті, кого держава Україна «передає» РФ, складають заяву про їх «обмін як військовополонених».

Утім, існування такого офіційного механізму викликає чимало запитань і застережень.

Ця аналітична записка підготовлена експертами Центру прав людини ZMINA та Ukrainian Legal Advisory Group (ULAG) насамперед для того, щоб оцінити Проєкт стосовно відповідності нормам і принципам МГП та права прав людини, розглянути можливі практичні ризики його втілення. Пізніше до предмету аналізу увійшли процедури «обміну» цивільних поза межами проєкту «Хочу к своим».

Завдання дослідження:

- оцінити «обмін» цивільними особами (у рамках Проєкту та поза його межами) з погляду дотримання прав людини, а також ризики, які він несе в контексті порушення гарантій МГП;
- проаналізувати практичні ризики таких «обмінів».

Дослідження спирається передусім на аналіз інформації з відкритих джерел, а також на аналіз кейсу спроби проведення «обміну» цивільної особи Тетяни Потенко поза межами Проєкту.

Ця аналітична записка не ставить на меті проаналізувати всі можливі приклади повернення цивільних, які незаконно були позбавлені свободи Росією внаслідок збройної агресії проти України. Втім, для нас важливо описати ключові ризики можливих процедур «обмінів» для врахування їх українською державою при подальшому пошуку механізмів звільнення українських цивільних із незаконного утримання.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ЄКПЛ — Європейська конвенція з прав людини

ЖК III — Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.

ЖК IV — Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р.

ЖКГ — житлово-комунальне господарство

КК України — Кримінальний кодекс України

КПК України — Кримінальний процесуальний кодекс України

МГП — міжнародне гуманітарне право

ООН — Організація Об'єднаних Націй

РФ — Російська Федерація

СБУ — Служба безпеки України

ТОТ України — тимчасово окуповані території України

1. «ОБМІНИ» ЦИВІЛЬНИХ. ПРОЄКТ «ХОЧУ К СВОИМ»

«Першою і головною» ціллю Проекту «Хочу к своим» заявлено «оприлюднення інформації про засуджених російських агентів, зрадників і колаборантів, що співпрацювали або допомагали російським окупаційним силам у війні проти України». Друга ціль — дати можливість громадянам України, які «співпрацюють з ворогом», припинити співпрацю на визначених умовах через подання спеціальної форми. Третя ціль — дати можливість громадянам України ділитися інформацією про «ворожих агентів», також через форму. Четверта ціль — допомогти громадянам, які бажають виїхати до Росії⁶.

Державні органи, залучені до реалізації Проекту, також ведуть постійну спільну інформаційну кампанію, щоб «показати українському суспільству, до чого призводить співпраця з ворогом» та запобігти подальшим злочинам.

Для реалізації Проекту був створений сайт «Хочу к своим»⁷, а також сторінки в Telegram⁸, Facebook⁹ та X (Twitter)¹⁰.

На сайті Проекту оприлюднюється інформація про засуджених за державну зраду і колабораційну діяльність, а також суміжні злочини.

Сайт Проекту також містить категорію «Новини», при цьому, більшість публікацій в її межах стосуються оголошених підозр, обвинувачень та перебігу проваджень щодо злочинів проти основ національної безпеки України.

- Громадянин України, засуджений за державну зраду або колабораційну діяльність, власноруч пише заяву до Координаційного штабу, в якій чітко та однозначно висловлює бажання виїхати до РФ за умови повернення українців з російської неволі.
- Координаційний штаб на основі заяви ухвалює рішення про виїзд такої особи до РФ за умови повернення українців з російської неволі. За клопотанням прокурора український суд на підставі статті 84-1 КК України вирішує питання про звільнення від відбування покарання. У разі звільнення судом такої особи

6 «Хочу к своим»: українські спецслужби запустили проект, який сприятиме поверненню українців з російської неволі / Офіційний вебсайт проекту «Хочу к своим», 02.08.2024: <https://hochuksvoim.com/uk/news/khochu-k-svoym-ukrayinski-spetssluzhby-zapustily-proyekt-yakyy-spryyatyme-povernennyu-ukrayintsiv-z-rosiyskoyi-nevoli>

7 Офіційний вебсайт проекту «Хочу к своим»: <https://hochuksvoim.com/uk>

8 Офіційний Telegram-канал проекту «Хочу к своим»: https://t.me/Hochu_k_svoim

9 Офіційна Facebook-сторінка проекту «Хочу к своим»: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61557489264790>

10 Офіційний профіль в X (Twitter) «Хочу к своим»: https://x.com/Hochu_k_svoim

від відбування покарання вона під наглядом органів правопорядку відбуває до визначеного місця українсько-російського кордону. Після цього, за умови одночасного повернення російською владою незаконно утримуваних РФ українських громадян, безперешкодно виїжджає до РФ.

- У разі, якщо виїзд такої особи до РФ не відбувся через нездійснення російською стороною аналогічних (дзеркальних) заходів чи з інших причин, суд за клопотанням прокурора ухвалює рішення про направлення цієї особи для подальшого відбування призначеного раніше покарання. Після цього людина під наглядом тих же органів правопорядку повертається до місця відбування покарання¹¹.

Сайт Проекту містить категорію «Новини», де станом на 7 листопада 2025 року є лише чотири публікації, три з яких стосуються суті або оновлень щодо Проекту, і лише одна – розширеного викладу історії однієї людини, що внесена «на обмін» в межах Проекту¹².

Основна частина сайту – профілі тих, кого внесено «на обмін». «Профілі» включають фото засудженої людини, коротку інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення, призначений термін ув'язнення, а також «лічильник», який вказує на тривалість «очікування на обмін» – час, який минув з моменту надання «згоди на обмін». До профілю також додається файл відсканованої «згоди на обмін», тобто прохання людини передати її на територію РФ як військовополоненого «для обміну на громадянина України, що перебуває в полоні РФ».

Задля виконання всіх цілей Проекту на сайті передбачені форми, через які можна подати три типи заявок: «Бажаєте припинити співпрацю з ворогом?», «Знаєте, хто співпрацює з ворогом?» та «Бажаєте повернутися до Росії?».

Публічна комунікація щодо Проекту була обмеженою, кількість «обмінаних» не збільшувалася. Результати Проекту в офіційних соцмережах висвітлювалися в серпні та вересні 2024 року, а востаннє – станом на 13 квітня 2026 року з повідомленням, що на сайті оприлюднено 404 профілі людей, які «висловили бажання виїхати до РФ¹³». Інші дописи на сторінках стосувалися оголошених підозр і винесених вироків тим, кого підозрювали чи визнали винними у злочинах проти основ національної безпеки.

Інформація про Проект у ЗМІ стала активно з'являтися навесні 2025 року. 23 травня 2025 року в межах обміну у форматі «1000 на 1000» Україна передала РФ 70 осіб в рамках Проекту¹⁴. При цьому станом на квітень 2026 року на сайті оприлюднені профілі лише 33 осіб, які були передані російській стороні за весь час існуван-

11 «Про проект» / Офіційний вебсайт проекту «Хочу к своим»: <https://hochuksvoim.com/uk/about>

12 Як росія вербує українських підлітків: історія 16-річного колаборанта / Офіційний вебсайт проекту «Хочу к своим», 24.09.2024: <https://hochuksvoim.com/uk/news/yak-rosiya-verbuye-ukrayinskykh-pidlitkiv-istoriya-16-richnoho-kolaboranta>

13 400 колаборантів публічно заявили про своє бажання виїхати до росії / Telegram Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими: https://t.me/Koord_shtab/19490

14 Офіційний Telegram-канал проекту «Хочу к своим»: https://t.me/Hochu_k_svoim/958

ня Проекту. Хоча комунікація була щодо передавання «колаборантів», та лише трое переданих у межах цього обміну засуджені за статтею 111-1 КК України («Колабораційна діяльність»), зокрема, за частиною сьомою. Ще п'ятеро засуджені за статтею 436-2 («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»). Дії більшості кваліфіковані як «Державна зрада» (стаття 111 КК України) та «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» (стаття 114-2 КК України), а саме 12 та 7 осіб відповідно. У двох із числа тих, кого передали до РФ, є на утриманні малолітні та неповнолітні діти.

Варто зауважити, що наразі відсутня інформація щодо того, куди саме відправляють людей у рамках «обміну», зокрема, у разі, якщо їхнє місце проживання зареєстроване на підконтрольній Уряду України території, та чи враховується ця обставина під час проведення переговорів про передавання людей.

Щодо ще 37 осіб, переданих у рамках «обміну 1000 на 1000» інформація як на сайті Проекту, так і в межах іншої публічної комунікації відсутня. Крім того, російські джерела повідомляють про передавання Україною цивільних громадян РФ в межах цього «обміну»¹⁵.

---

15 Україна передала Росії 20 пожилых жителей районов Курской области, которые были заняты ВСУ / Медиазона, 23.05.2025: <https://zona.media/chronicle/obmen-ukr-rus?share=1&event=61640>; «Он не хотел на войну». История жителя Чувашии, который пытался вступить в ВСУ, но его выдали в Россию в рамках обмена пленными / Верстка, 25.07.2025: <https://verstka.media/istoriya-zhitelya-chuvashii-kotoryj-pytalsya-vstupit-v-vsu-no-ego-vydali-v-rossiyu-v-ramkah-obmena-plennymi>

2. РЕАКЦІЯ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Відразу після презентації Проекту, наприкінці липня 2024 року група правозахисних організацій оприлюднила позицію щодо проекту «Хочу к своим», стверджуючи, що формування «обмінного фонду» з цивільних українських громадян не відповідає нормам міжнародного гуманітарного права та є виявом непослідовності державної позиції України, а також становить загрозу інформаційній безпеці країни, і ставить під сумнів в очах країн-партнерів прихильність України до поваги до прав людини.

Представники організацій закликали державні органи, що реалізують Проект: закрити доступ широкого кола користувачів до сайту Проекту; далі шукати способи повернення цивільних, незаконно утримуваних в РФ, які не мають призводити до нівелювання правових гарантій, закріплених міжнародним гуманітарним правом для українських громадян; активізувати роботу Міжнародної Платформи за звільнення цивільних, незаконно затриманих РФ; та забезпечувати справедливий і якісний розгляд справ щодо злочинів проти національної безпеки, а з огляду на масштаб таких злочинів сприяти створенню механізмів належного реагування та запобігання таким злочинам¹⁶. Утім, змін не відбулося — сайт Проекту і далі в широкому доступі, доповнюється інформацією, зокрема, анкетами засуджених.

Правозахисники зазначали, що Проект не сприятиме поверненню цивільних з РФ, однак при цьому створює враження наявності механізму для проведення такого повернення, на який витрачаються ресурси та покладаються сподівання. Проте це відволікає увагу від подальшої роботи над пошуком інших способів повернення цивільних, які могли б стати більш ефективними та не супроводжувалися б іншими згаданими ризиками.

Офіційні сторінки Проекту не обмежуються поширенням інформації про тих, хто претендує на «обмін», чи про сам Проект. Вони публікують новини щодо розгляду справ звинувачених у співпраці з окупаційними адміністраціями¹⁷ та засудження¹⁸ і дописи на кшталт «Топ п'ять колаборантів, які зацікавили україн-

16 «Хочу к своим»: правозахисники переконані, що проект загрожує інформаційній безпеці країни / ZMINA, 31.07.2024: <https://zmina.ua/event/hochu-k-svoym-pravozahysnyky-perekonani-shho-proyekt-zagrozhuje-informacijnij-bezpeczi-krajiny/>

17 За матеріалами СБУ судитимуть топчиновниць окупаційної влади на Луганщині / Офіційна Facebook-сторінка проекту «Хочу к своим», 16.10.2024: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0PXjyUTY53499sbW4bQs9Mj3r2bmb5hSwe6vRSa1G9WhYSamdjdSDwE58C62vy7x7lEid=61557489264790

18 У Луцьку до 15 років ув'язнення засудили державного зрадника / Офіційна Facebook-сторінка проекту «Хочу к своим», 15.08.2024: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02zcsT8iUyW45pb9vTL2q44AyuejXLfjmBDcuFJairNy6YhL2nrKJ37YtEq9dCSj4Ml&id=61557489264790

ців»¹⁹. Враховуючи те, що Проєкт позиціонується як механізм повернення українських цивільних, незаконно утримуваних в РФ, виникає питання, в чому мета такої лінії комунікації.

Зі спрямованості оприлюдненої інформації складається враження про надзвичайно велику кількість людей, що в той чи інший спосіб співпрацюють із ворогом, про розподіл громадян України на «справжніх» і «несправжніх»²⁰, та про підсилення напруги в суспільстві. Окремим фактором виступає наявність можливості залишити інформацію «про тих, хто співпрацює з ворогом» та заявку на «повернення до Росії».

---

19 Топ п'ять колаборантів, які зацікавили українців / Офіційна Facebook-сторінка проєкту «Хочу к своим», 26.07.2024: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0267DfUiSBZbB9qwEApnCOsJYez4CtyfWLUPUMCL1vzgDQ7Za9YL3WeTcjYNxa6Gs2l&id=61557489264790

20 Мехеда Василь Анатолійович / Офіційний вебсайт проєкту «Хочу к своим»: <https://hochuksvoim.com/uk/p/76-mekheda-vasyl-anatoliyovych>

3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ «ОБМІНІВ» ЦИВІЛЬНИХ

Детальніше зупинимося на ключових проблемних питаннях застосування процедури «обмінів», в яких беруть участь цивільні. Незалежно від того, в рамках якого конкретно механізму відбулося передавання російській стороні громадян України в обмін на отримання від російської сторони громадян України, які були незаконно позбавлені особистої свободи, ці ризики і проблемні питання будуть спільні для всіх цих механізмів — вже наявних і тих, які можуть бути створені пізніше.

Ці проблемні питання доречно поділити на три групи:

1. Питання щодо природи процедури «обмінів» цивільних осіб сторонами конфлікту в рамках МГП.
2. Ризики порушень процедури під час «обмінів».
3. Негативний вплив на правову систему України і на діяльність національної правозахисної інституції.

3.1. Питання щодо природи процедури «обмінів» цивільних осіб сторонами конфлікту в рамках МГП

Хоча комунікація Проекту послуговується термінами «бажання виїхати» та «передача осіб», у своїх заявах учасники Проекту вказують, що «просять включити до обміну» та «передати для обміну як військовополоненого». Таке формулювання використовується, щоб створити умови для застосування передбаченої чинним законодавством України процедури передавання осіб, які мають статус підозрюваних/обвинувачених/засуджених за злочини проти основ національної безпеки України²¹, і базується на презумпції їхнього правового статусу військовополонених.

Норми кримінального процесуального законодавства визначають, що особою, стосовно якої уповноваженим органом ухвалене рішення про обмін як військовополоненого, є будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений²². Відповідні зміни були внесені до КК

21 Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 441 «Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора». Доступ до Порядку закрито, він тільки для службового використання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2022-п#Text>

22 Кримінальний процесуальний кодекс України, ред. від 26.12.2024, стаття 3, частина 1, пункт 28: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

України та КПК України. Зокрема, 28.07.2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених»²³. Ним передбачена можливість:

- звільнення від відбування покарання через ухвалення рішення про передавання засудженого для обміну як військовополоненого, або
- скасування запобіжного заходу та проведення спеціального досудового розслідування та судового розгляду за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), якщо відносно нього уповноваженим органом ухвалене рішення про передавання для обміну як військовополоненого, і такий обмін відбувся.

Наразі порядок передавання цієї категорії осіб у межах обміну військовополонених має такий вигляд.

1. Громадяни України, щодо яких є підозри, обвинувальні акти або вироки, можуть подати на адресу Координаційного штабу власноручно написану згоду на проведення обміну як військовополоненого (про включення до списку для обміну як військовополоненого).
2. Координаційний штаб у співпраці з Офісом Генерального прокурора та Об'єднаним центром з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України при СБУ, за наявності згоди зацікавленої особи, ухвалює рішення у формі Протоколу про передавання для обміну як військовополоненого.
3. Прокурор, до територіальної юрисдикції якого відноситься місце, де утримується підозрюваний/обвинувачений/засуджений, на підставі рішення Координаційного штабу, за наявності згоди особи на проведення обміну як військовополоненого, подає до суду клопотання²⁴ про скасування запобіжного заходу / звільнення особи через ухвалення рішення про передавання для обміну як військовополоненого²⁵.
4. У разі задоволення клопотання особу передають під нагляд уповноваженого органу (представникам Об'єднаного центру з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України при СБУ).

---

23 Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» 2472-IX від 28.07.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#Text>

24 Кримінальний процесуальний кодекс України, ред. від 26.12.2024, стаття 201-1: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

25 Відповідно до частини 1 статті 84-1 КК України, засуджений, стосовно якого під час відбування покарання у виді виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі уповноваженим органом ухвалене рішення про його передавання для обміну як військовополоненого, та який надав письмову згоду на проведення такого обміну, звільняється судом від відбування призначеного покарання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Чинний порядок передавання цивільних, які є громадянами України, для проведення обміну військовополонених становить ризики для України з огляду на зобов'язання, прийняті за міжнародними договорами у сфері міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Тож подібна практика становить репутаційні ризики для України як держави, що є повноправним суб'єктом міжнародного права, та суперечить вимогам статті 9 Конституції України²⁶.

У цьому контексті виникає також питання співвідношення положень українського законодавства, згідно з якими і проводять такі обміни, з нормами МГП, зокрема, Женевської конвенції про поводження з військовополоненими²⁷ та Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни²⁸, обов'язкових для України. Чинна процедура звертає увагу на підтвердження статусу відповідних підозрюваних/обвинувачених/засуджених як військовополонених, зокрема через включення їх до відповідних списків та ухвалення відповідних рішень судами у кримінальних провадженнях про передавання їх порядком обміну.

Як зазначалося вище, КПК України визначає, що особа, стосовно якої уповноваженим органом ухвалене рішення про обмін як військовополоненого, — це будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений²⁹. Водночас Порядок тримання військовополонених³⁰ у визначенні статусу військовополоненого відсилає до норм міжнародного гуманітарного права, зокрема, до статті 4 ЖК III та статті 44 ДП I. Ці норми чітко визначають, що статус військовополоненого мають лише ті особи, які потрапили в полон і належать до таких категорій:

- особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;
- членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема, членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема, організовані рухи опору, відповідають певним умовам;
- осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу тощо.

26 Конституція України ред. від 01.01.2020: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

27 Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, 1949: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

28 Конвенція про захист цивільного населення під час війни, 1949: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

29 Кримінальний процесуальний кодекс України, ред. від 26.12.2024, стаття 3, пункт 1, підпункт 28: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

30 Постанова Кабінету Міністрів України № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», ред. від 28.03.2024: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-п#Text>

Особи, яких переслідують за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, не відповідають критеріям правового статусу військовополоненого.

Крім того, у разі наявності сумнівів щодо належності людей до зазначених вище категорій, МГП передбачає можливість встановлення статусу для них у судовому порядку – компетентним національним судом³¹. При цьому така процедура застосовується лише до тих, хто брав участь у воєнних діях і потрапив під владу супротивної сторони, а не до будь-якої цивільної особи³², незважаючи на вчинення нею будь-яких інших злочинів в контексті збройного конфлікту, які не мають ознак безпосередньої участі у бойових діях.

Статус осіб, які були засуджені за участь у збройних силах РФ або ж інших збройних формуваннях, підконтрольних РФ, в цьому разі залишається невизначеним, адже вони громадяни України, а не супротивної сторони. Вони є комбатантами і, відповідно, мають право на статус військовополонених, якщо відповідають критеріям, визначеним ЖК III. Однак, усупереч «іммунітету комбатанта», вони також можуть бути притягнуті до відповідальності за українським законодавством за участь у воєнних діях³³. Нині немає додаткового механізму визначення статусу таких осіб, попри наявність відповідної процедури згідно з ЖК III, згаданої вище, та об'єктивних підстав для проведення такої оцінки.

Водночас **більшість засуджених у списку проєкту «Хочу к своим» не підпадають під категорії тих, хто може набути статус військовополоненого.** Це цивільні, визнані винними у передаванні відомостей про місця розміщення та розташування сил та засобів ЗСУ, які обійняли посади в окупаційних органах влади, або ж висловили підтримку агресії в соцмережах. Наприклад:

- розмістив у соцмережах кілька дописів: «репостнув» на тлі прапора Російської Федерації та букви «Z», що складена з георгієвської стрічки, написи: «Я ПОДДЕРЖИВАЮ ПУТИНА Я ПОДДЕРЖИВАЮ АРМИЮ РОССИИ Я ПОДДЕРЖИВАЮ ДОНБАСС», «#СВОИХНЕБРОСАЕМ», «ВСЯ РОССИЯ ВМЕСТЕ С ВАМИ»³⁴;
- обійняла посаду завідувачки сектору опіки та піклування УПСЗН т. зв. «адміністрації міста Красний Лиман ДНР»³⁵;
- обійняв посаду завідувача сектором ЖКГ³⁶.

31 Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, 1949, стаття 5: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

32 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977, стаття 45: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

33 Аналітичний звіт «Примусова мобілізація Російською Федерацією громадян України на окупованій території України: факти та правова кваліфікація» / Коаліція «Україна. П'ята ранку», вересень 2022: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/mobilization_ukr.pdf

34 Вирок у справі № 196/635/22 від 20.09.2022: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106340210#>

35 Вирок у справі № 202/8684/23 від 08.06.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111428948>

36 Вирок у справі № 183/8290/22 від 28.03.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109827717>

В одному з випадків для «обміну як військовополоненого» внесено людину, яка на ТОТ України охороняла цивільні об'єкти в обмін на продукти харчування, ліки та предмети побуту від окупаційної адміністрації РФ³⁷.

Положення статей 4 та 5 ЖК IV визначають, що цивільна особа може бути затримана за діяльність, що суперечить безпеці держави, яка перебуває у збройному конфлікті³⁸. Та ці обставини не призводять до набуття статусу «комбатанта», з яким пов'язаний правовий статус «військовополоненого». Натомість людина буде вважатись такою, що бере безпосередню участь у збройному конфлікті, може притягатись до кримінальної відповідальності за вчинені нею правопорушення, при цьому також користуватиметься гарантіями, передбаченими для цивільних.

Враховуючи офіційну позицію стосовно засудження незаконної практики РФ щодо незаконного утримання українських цивільних та неможливості проведення «обмінів» цивільними³⁹, ще більше виникає питань до ініціативи, в межах якої цивільних визначають як військовополонених і передають на «обмін».

Позиціонування ініціативи як «обміну» за своєю суттю суперечить гарантіям, передбаченим МГП, одним з основних завдань якого є захист цивільного населення в умовах збройного конфлікту. Цивільні особи є захищеною категорією, затримання яких становить серйозне порушення правил війни та не може прирівнюватись до полону⁴⁰. Відповідно, передбачений порядок проведення обмінів/репатріації військовополонених⁴¹ також не може застосовуватись щодо них. Звільнення цивільних громадян України, незаконно позбавлених свободи Росією, має відбуватися безумовно. Легітимізація практики «обмінів» цивільними громадянами через підтриманий державою механізм може спричинити низку негативних наслідків. Зокрема, наявність офіційного механізму «обміну» цивільних може призвести до розширення практики незаконних затримань цивільних громадян України на окупованих територіях для поповнення «обмінного фонду» та сприйматись як легітимізація незаконного судового переслідування українських громадян в межах російської системи.

---

37 Філоненко Сергій Володимирович / Хочу к своим: <https://hochuksvoim.com/uk/p/765-filonenko-serhiy-volodymyrovych>

38 Конвенція про захист цивільного населення під час війни, 1949: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

39 РФ незаконно утримує понад 14 тисяч українців — Лубінець / DW, 30.06.2024: <https://www.dw.com/uk/rf-nezakonno-utrimue-ponad-14-tisac-ukrainciv-lubinec/a-69517477>

40 Конвенція про захист цивільного населення під час війни, 1949, стаття 147: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

41 Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, 1949, стаття 118–119: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

3.2. Можливі підстави для звернення до міжнародних судових інстанцій для захисту прав

Застосування подібної практики до підозрюваних/обвинувачених/засуджених громадян України може надавати підстави для подальших звернень до Європейського суду з прав людини. Зокрема, існують виклики для:

- дотримання гарантій права на свободу пересування за статтею 2 Протоколу № 4 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, враховуючи передавання людини на територію іншої держави⁴²;
- забезпечення заборони катування та інших форм жорстокого поводження за статтею 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, враховуючи небезпеку примусу для надання згоди на обмін та передавання на територію іншої держави, де існують ризики для безпеки, враховуючи системні порушення на території РФ, встановлені практикою ЄСПЛ;
- дотримання вимог права на свободу та особисту недоторканість за статтею 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, враховуючи зміну статусу особи на військовополоненого та переслідування за вчинення загальнокримінальних злочинів всупереч вимогам міжнародного гуманітарного права⁴³.

Додатково, Україна через застосування чинної процедури порушує Конвенцію про статус апатридів 1954 року⁴⁴ та Конвенцію про скорочення безгромадянства⁴⁵, застосовуючи недопустимі критерії виходу з громадянства України.

3.3. Ризики порушень процедури під час «обмінів»

Як зазначалося вище, «Хочу к своим» — не єдиний наявний спосіб повернення українських цивільних з незаконного утримання в РФ. Утім, для всіх процедур, в яких передбачається передавання російській стороні цивільних з території України, можуть виникати питання щодо процесуальних гарантій та процедур, які є обов'язковими для «легалізації» процесу «обміну».

Передусім відсутні чіткі та зрозумілі критерії, за якими визначають, кого включати до «обмінів». Зокрема, це стосується категорії проваджень (переліку статей, за

42 Посібник зі статті 2 Протоколу № 4 Європейської конвенції з прав людини. Свобода пересування / Секретаріат Європейського суду з прав людини, 31.08.2024: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_protocol_4_ukr; Рішення у справі «Hirsi Jamaa та інші проти Італії», 23.02.2012: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-117782%22>]

43 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини), 04.11.1950: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

44 Конвенція про статус апатридів, 28.09.1954: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text

45 Конвенція про скорочення безгромадянства, 30.08.1961: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_240

якими кваліфіковані діяння), стадії кримінального провадження, закріплення волевиявлення людини щодо передавання на обмін.

В окремих випадках ініціатором включення до списків на обмін є не громадянин, який може бути обмінаний. Наприклад, прокурор на власний розсуд, з «гуманістичних міркувань», може запропонувати включити людину до списків на «обмін». В такому разі відсутні прозорі критерії вибору тих, кого включають до таких списків та до яких застосовується процедура.

Заяви, що їх складають від імені претендентів на «обмін», надають згоду в умовах перебування під контролем держави, адже такі люди вже опинились у місцях позбавлення волі⁴⁶. Крім того, той факт, що вони надають згоду на «обмін як військовополонених», свідчить про нерозуміння їхнього статусу.

Наприклад, варто зупинитися на випадку Тетяни Потапенко, засудженої за частиною п'ятою статті 111-1 КК України до позбавлення волі на п'ять років із позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування строком на 15 років без конфіскації майна⁴⁷.

Тетяна Потапенко до повномасштабного вторгнення була «вуличною» (активні жителі та жительки, які від імені сусідів комунікують з місцевою владою) у Лимані, а під час окупації, у зв'язку з виїздом з міста «мікрорайонної» (яких обирають інші «вуличні» для координації роботи в мікрорайоні), обійняла її посаду. Саме ці дії представниками СБУ були кваліфіковані за частиною п'ятою статті 111-1 КК України як обіймання посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території⁴⁸. Вину Тетяна не визнала.

Включення Потапенко в список на обмін як військовополоненої було ініційовано Криворізькою південною окружною прокуратурою на запит Координаційного штабу в межах обміну «1000 на 1000». При цьому пропозиція щодо обміну була озвучена засудженій вночі в колонії, де вона відбувала покарання. Уповноважена особа, яка комунікувала із Потапенко, не роз'яснила наслідків згоди на обмін і не надала ні часу для обмірковування пропозиції й рішення, ні можливості порадитися з членами сім'ї чи захисником. У заяві, яку засуджена мала переписати із наданого їй зразка, їй потрібно було проставити відмітку про бажання відмовитися від громадянства України. Не було роз'яснено, чи має вона право не відмовлятися від громадянства України (а вона насправді не бажала від нього відмовлятися).

---

46 У випадках, коли людина перебуває під контролем держави (в ув'язненні), тягар доведення покладається на державу; Guide on Article 3 of the European Convention on Human Rights, Prohibition of Torture, Updated on 28 February 2025: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_eng

47 Вирок у справі № 202/3884/23 від 15.08.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112856417>

48 «Я винна в тому, що залишилася живою». Верховний суд посадив на 5 років мешканку Лиману, яка координувала голів вуличних комітетів при окупації / Грати, 21.02.2025: <https://graty.me/ya-vinna-v-tomu-shho-zalishilasya-zhivoyu-verhovnij-sud-priznachiv-5-rokiv-kolonii-meshkanczi-limanu-yaka-koordinovala-goliv-vulichnih-komitativ-pid-chas-okupaczii>

З моменту погодження Потапенко на участь в обміні, яке очевидно не було усвідомленим та поінформованим, їй не забезпечили можливості комунікації із захисником. У подальшому в суді⁴⁹, де розглядалось клопотання прокурора про визнання засудженої військовополоненою та звільнення її від відбування покарання, засудженій також не було роз'яснено наслідків щодо рішення (згоди) бути визнаною військовополоненою та обмінною на українських військовополонених через переміщення її на територію РФ. Крім того, не була забезпечена участь у судовому засіданні захисника, який активно звертався до всіх уповноважених суб'єктів із проханням поспілкуватися, надати інформацію про місце перебування підзахисної, мати конфіденційне побачення та поспілкуватися з нею.

Окремим питанням є мотивація людей, які висловили бажання бути обмінними. Частина тих, інформація щодо кого оприлюднена на сайті Проєкту, — одружені та/або мають на утриманні неповнолітніх дітей або ж літніх батьків з інвалідністю. Зокрема, щонайменше 34 особи — одружені, і щонайменше 22 мають на утриманні малолітніх та/або неповнолітніх дітей, літніх батьків з інвалідністю тощо. Незрозуміло, яким чином узгоджуватиметься питання догляду за тими, хто залежить від «претендентів на обмін», у разі такого обміну. Також немає розуміння щодо можливості повернення обмінних людей на територію України для підтримки рідних.

На прикладі справи Потапенко як мотивацію було зазначено «звільнення від відбування невідбутої частини покарання і зняття звинувачень». Ця аргументація використовується деякими українськими медіа, зокрема й у межах проєкту «Хочу к своїм», як демонстрація того, що засуджена таким чином підтверджує свою вину та лояльність державі-агресору. А відмова від громадянства України лише підсилює цей наратив.

Українська сторона не може гарантувати того, що людина, визнана військовополоненим та передана державі-агресору, зможе після закінчення збройного конфлікту повернутися до рідних на територію України.

Також виникають питання щодо можливості людини відмовитись від обміну, враховуючи відсутність у процесі безстороннього спостерігача.

3.3.1. Відсутність належного законодавчого підґрунтя надання людині статусу «військовополоненого», чіткої процедури «обміну» та її наслідків у межах кримінального провадження

Правового підґрунтя для зміни статусу цивільних підозрюваних, обвинувачених та засуджених, на «військовополонених», немає. В ухвалених судами рішеннях не оцінюється правовий статус особи, відповідно до вимог статей 4 і 5 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, а визнання людини «військовополоненим» має формальний характер.

49 Ухвала Індустріального районного суду міста Дніпра від 13.06.2026 у справі № 202/3884/23: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128103649>

Підозрюваним, засудженим та обвинуваченим не надають роз'яснень щодо наслідків зміни їхнього статусу та факту обміну. Тож не зрозуміло, що відбуватиметься з кримінальним провадженням проти людини, яке перебуває на етапі досудового розслідування чи судового розгляду, а також чи вважатиметься засуджена людина такою, що відбула покарання.

Під час розгляду судом клопотання про передавання підозрюваного/обвинуваченого/засудженого на обмін не забезпечується реалізація права на правничу допомогу, а на судові засідання не запрошують захисників таких осіб. Суд формально підходить до реалізації права на правову допомогу, коли під час слухання людині пропонують залучити адвоката, але фіксується їх відмова.

У разі, якщо обмін не відбувся з різних причин, то экс-засудженому (військовополоненому) повертають статус засудженої особи та направляють на подальше відбування покарання в місцях позбавлення волі.

Проте нормами КПК України не врегульоване питання щодо зарахування у строк відбування покарання проміжку часу, коли людина мала статус військовополоненого. Якщо до суду буде подане відповідне клопотання про зарахування до строку відбування покарання часу, коли людина мала статус військовополоненого, то суддя своїм вмотивованим рішенням може врахувати цей час у строк відбування покарання. Невідомо, як бути з тими, хто не заявив таких клопотань.

Також невідомо, в який спосіб ситуація, коли громадянин спочатку надав згоду на обмін як військовополоненого, але з часом був повернутий відбувати покарання знову як засуджений, вплине на можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або на заміну невідбутої частини на більш м'яке покарання.

У проміжку часу з моменту, коли людина втрачає статус засудженої особи і набуває статус військовополоненого, до повернення статусу засудженого чи факту передавання державі-агресору, доля і місце перебування (утримання) людини невідоме, у рідних немає з нею зв'язку. Тобто держава не бере на себе зобов'язання щодо повідомлення рідних про факт передавання чи непередання людини державі-агресору чи про місце утримання.

В разі, коли людину повертають до місця подальшого відбування покарання (коли обмін не відбувся), то логістичний шлях етапування до цього місця — тривалий. Рідних не повідомляють про транзитні місця, де тимчасово утримують людину. Вона не має можливості контактувати з рідними (зокрема, не може користуватися IP-телефонією, якщо не було поповнено рахунок державної установи, де перебуває людина).

3.4. Ризики для особистої безпеки внесених на «обмін»

Згідно з інформацією на офіційній сторінці Проекту у Facebook, зацікавленості з боку російської сторони в проведенні таких обмінів не спостерігається⁵⁰. Про це також свідчить і кількість «обмінаних» - згідно інформації на сайті станом на квітень 2026 року загалом «обмінано» 70 осіб. В одному з випадків повідомлялося, що попри початкову готовність РФ обміняти одного із засуджених, закінчилося все відмовою російської сторони⁵¹.

При цьому щонайменше 83 людям зі списку призначене покарання: шість або менше років ув'язнення. Вірогідно, вони раніше відбудуть покарання та вийдуть на волю й далі житимуть в Україні, ніж будуть обмінані. Враховуючи широке висвітлення суті вчиненого правопорушення, наявність у вільному доступі великої кількості персональних даних про людей зі списку (повне прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, незаблюрене фото, адреса зареєстрованого місця проживання тощо), а також висловленого у формі заяви бажання виїхати на територію РФ, такі люди можуть бути додатково стигматизовані та матимуть ризики для особистої безпеки.

У разі «обміну» постає низка інших ризиків. Наприклад, втрата громадянства України та відповідно потенційне вимушене прийняття громадянства РФ. Суттєвим ризиком також є кримінальне переслідування таких людей з боку РФ за можливу підтримку України або співпрацю з державними органами України⁵². Людину, що перебуває під захистом, за будь-яких обставин не можна передавати країні, де існує можливість її переслідування за політичні чи релігійні переконання. Відповідно, передавання таких людей РФ також суперечить принципу недопущення примусового повернення (*non-refoulement*), що є міжнародним стандартом у сфері прав людини⁵³ та положенням міжнародного гуманітарного права⁵⁴.

Інформація про подальшу долю таких людей, серед іншого, прозора інформація щодо місця, куди саме їх переміщують на території РФ чи ТОТ України після обміну, зокрема, тих, чиє звичне місце проживання на території, підконтрольній Укра-

50 Періодично ми будемо розповідати історії засуджених українських колаборантів / Офіційна Facebook-сторінка проекту «Хочу к своим», 24.07.2024: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0EfHCvR4V23J27uhUjc7Ap2fGNYkSGxqRzyRFVZ7h22j7GS45MaxG1pPvTH65YHkPl&id=61557489264790; «Ми маємо зробити все можливе для повернення [в росію] тих, хто себе вважає співвітчизником за [російською] культурою, своїм історичним [російським] корінням, поглядами, системою цінностей» / Офіційна Facebook-сторінка проекту «Хочу к своим», 11.12.2024: <https://www.facebook.com/watch/?v=1121706242873073>

51 Як росія вербує українських дітей: історія 16-річного колаборанта / Telegra.ph, 19.08.2024: <https://telegra.ph/YAk-rosiya-verbuye-ukrainskih-ditej-istoriya-16-richnogo-kolaboranta-08-19>

52 Це стосується і громадян України, як було з Тетяною Потапенко, і випадків передавання громадян РФ, дії яких Росією розглядаються як підтримка України, зокрема, випадок, описаний у матеріалі: «Он не хотел на войну». История жителя Чувашии, который пытался вступить в ВСУ, но его выдали в Россию в рамках обмена пленными / Верстка, 25.07.2025: <https://verstka.media/istoriya-zhitelya-chuvashii-kotoryj-pytalsya-vstupit-v-vsu-no-ego-vydali-v-rossiyu-v-ramkah-obmena-plennymi>

53 Загальна декларація прав людини. Ухвалена і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, стаття 14(1): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

54 Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, стаття 45: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

їні, — відсутня, не надається навіть рідним. Під питанням і можливість повернення в майбутньому на територію України або ж на територію, підконтрольну Україні, — невідомо, скільки ще триватиме війна, якими будуть умови для завершення війни та чи буде дозволено до чи після її завершення таким людям перетнути кордон і потрапити на територію України.

3.5. Негативний вплив на правову систему України і на діяльність національної правозахисної інституції

3.5.1. Участь у Проєкті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини унеможливує виконання ним функцій незалежного парламентського контролю за дотриманням прав людини під час «обмінів»

Окремим викликом для оцінювання Проєкту є участь у ньому Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як одного з імплементаторів проєкту. Основна функція Уповноваженого — парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції⁵⁵. Більше того, Уповноважений має специфічні повноваження щодо відвідування місць несвободи та опитування людей, що перебувають у таких місцях, для отримання інформації стосовно поводження з цими людьми і умов, у яких їх утримують⁵⁶.

Безпосередня участь Уповноваженого у втіленні Проєкту ставить під сумнів можливість ефективного виконання цих повноважень, зокрема, проведення незалежного та безстороннього моніторингу процедури надання згоди на такий обмін. Засуджені, інформація про яких потрапляє на сайт як таких, хто готовий бути обмінним до РФ, повинні мати інструмент незалежного контролю за дотриманням своїх прав, зокрема, в умовах проведення «обміну». Участь Уповноваженого як однієї зі сторін, яка підтримує Проєкт «Хочу к своим», фактично позбавляє засуджених такого інструменту, а Уповноваженого — права бути третьою стороною процесу.

3.5.2. Ризик поверхневого розслідування кримінальних проваджень щодо вчинення злочинів проти основ національної безпеки та інших злочинів, посилення відчуття безкарності

Процедура «обмінів» цивільних може становити виклик для української системи правопорядку та правосуддя в частині розслідування й розгляду справ, в межах яких обвинувачені можуть стати «обмінним фондом». Тенденції розгляду проваджень, що стосуються колабораціонізму, вже свідчать про переважно поверхневий і

55 Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», ред. від 31.03.2023, стаття 1: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text>

56 Ibid., стаття 13, пункти 8, 8-1.

формальний розгляд справ, зокрема, про неврахування умов окупації та стандартів МГП, переважну відсутність дослідження умислу та примусу, низький рівень оскарження рішень першої інстанції, майже повну відсутність виправдувальних вироків, а також про високий відсоток укладених угод щодо визнання винуватості та спрощених проваджень⁵⁷. Мотивація поповнити «обмінний фонд» за допомогою цієї категорії обвинувачених може призвести до ситуації, коли таких людей схилитимуть до визнання вини, а натомість обіцятимуть звільнити від відбування покарання через «обмін». Такий підхід викликає сумніви щодо дотримання права на справедливий суд у подібних процесах.

У цьому контексті варто згадати й зазначені вище випадки включення «на обмін» засуджених за тяжкі злочини, які при цьому також визнані винними у вчиненні проступку в межах правопорушення проти основ національної безпеки. Звільнення таких людей та інших засуджених за тяжкі правопорушення проти основ національної безпеки від відбування покарання через «обмін» може посилити відчуття безкарності за злочини, скоєні в умовах збройної агресії проти України.

У втіленні Проекту не врахований і ризик того, що передані «на обмін» отримують можливості й далі вести діяльність на шкоду Україні. Ті, хто опиняться в РФ, можуть долучитися до Збройних Сил РФ, або ж використати власні професійні знання для надання чутливої інформації представникам РФ⁵⁸.

---

57 Відповідальність за колабораціонізм: як змінилася судова практика? Аналітичний звіт / Депутат Д., Синюк О., за редакцією Луцької А., Павлюк А., Капалкіної І. — Київ, 2025: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2025/05/court_practice_web.pdf

58 Ціна колаборанта. Як повернути своїх і позбутися зрадників? / Frontliner, 02.12.2024: <https://frontliner.com.ua/tsina-kolaboranta/>

ВИСНОВКИ

1. «Обміни» цивільних, серед іншого в рамках реалізації Проєкту «Хочу к своим», складно назвати належним та ефективним вирішенням комплексної проблеми незаконного позбавлення свободи українських цивільних громадян РФ. Утім, за відсутності будь-яких інших сталих та ефективних механізмів повернення, Проєкт «Хочу к своим» існує, органи державної влади України вкладають ресурс у його розвиток. Та за наявності очевидного наміру використовувати Проєкт для повернення цивільних з незаконного утримання варто оцінювати і враховувати ризики «обмінів» цивільних українців, а також аналізувати й вирішувати проблеми, які виникають під час «обмінів».
2. Процедура «обміну» цивільних за своєю суттю суперечить гарантіям МГП і може сприйматися як легітимізація незаконних дій РФ щодо українських громадян на окупованій території.
3. Надання статусу «військовополоненого» особам, які не підпадають під категорії, визначені Третьою Женевською конвенцією, а є цивільними, також суперечить нормам міжнародного гуманітарного права і створює небезпечний прецедент, розмиваючи розмежування між статусами комбатанта і цивільного та, відповідно, режими захисту цих категорій в ході збройного конфлікту.
4. Очікування, що обвинувачені в тій чи іншій співпраці з ворогом можуть поповнити «обмінний фонд», — додатковий виклик для системи правопорядку та судової системи. Це може призвести до поверхневих рішень і схилення людей до визнання винуватості в обмін на звільнення від покарання через «обмін». Це несе ризики як порушення права на справедливий суд, так і посилення відчуття безкарності за вчинення цієї категорії злочинів.
5. Ряд порушень наявний і в самій процедурі «обміну»: зокрема, відсутні чіткі та зрозумілі критерії, за якими визначають, кого включати на обмін; згода на такий «обмін» надається в умовах несвободи, що ускладнює визначення її вільності, а також проінформованості; невідомо також, чи має людина можливість відмовитись від обміну. В процесі згоди на такий «обмін» реалізація права на правову допомогу відбувається лише формально, не пояснюються можливі наслідки у разі «обміну» — втрата громадянства України та, відповідно, потенційне вимушене прийняття громадянства РФ, кримінальне переслідування таких людей з боку РФ, куди саме їх переміщують на території РФ чи ТОТ після обміну та чи буде можливість у майбутньому повернутися на територію України або ж територію, підконтрольну Україні.

6. Сам Проєкт несе ризики і для майбутньої реінтеграції, він може загрожувати посиленням напруги в суспільстві. Частина людей, чий термін ув'язнення не-тривалий, імовірно закінчать відбування покарання, ніж будуть обміняні, і можуть стати об'єктом переслідування за свою «згоду» виїхати в РФ. Крім того, формат комунікації на офіційних сторінках Проєкту створює враження великої кількості людей, які співпрацюють з ворогом, наявності «справжніх» і «не-справжніх» громадян України та значного розколу в суспільстві.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Враховуючи ці ризики, а також той факт, що проведені «обміни» цивільних (зокрема, в межах Проєкту) не показали ефективності у поверненні цивільних громадян України, доцільно:

1. не публікувати персональну інформацію щодо людей на офіційних сторінках Проєкту й видалити вже наявну (зокрема, адресу зареєстрованого місця проживання);
2. налагодити чітку й коректну комунікацію щодо тих, хто погоджується на розміщення інформації про себе на сайті проєкту «Хочу к своим», з використанням коректної термінології (наприклад, засудженими за колабораціонізм є лише ті, щодо кого винесений вирок за статтею 111-1 КК України);
3. розробити законодавчу процедуру передавання людей, які не мають та/або не можуть мати статус військовополонених;
4. передбачити чіткі критерії включення людини «на обмін», в межах чи поза межами Проєкту, з урахуванням обов'язковості вільної та інформованої згоди та забезпечення права на правову допомогу та зв'язок з рідними;
5. виключити із заяви із запитом «на обмін» питання відмови від громадянства України;
6. Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини доцільно припинити бути одним із організаторів Проєкту, варто прибрати інформацію про участь Уповноваженого з сайту Проєкту, з одночасним окресленням на сайті ролі Уповноваженого в процесах «обміну»;
7. забезпечити незалежну процедуру моніторингу Проєкту та інших ініціатив, спрямованих на передавання та/або повернення цивільних, стосовно дотримання норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, добровільності та поінформованості згоди «на обмін», наприклад, за участі Моніторингової місії ООН в Україні;
8. далі шукати інші способи повернення цивільних українських громадян, яких незаконно утримують в РФ, що не суперечать принципам міжнародного гуманітарного права та не легітимізують незаконне утримання;
9. активізувати роботу Міжнародної Платформи за звільнення цивільних, незаконно затриманих РФ (*International Platform for the Release of Civilians Illegally Detained by the Russian Federation*);
10. забезпечувати справедливий і неупереджений розгляд справ щодо злочинів проти основ національної безпеки та з огляду на масштаб таких злочинів сприяти створенню механізмів належного реагування й запобігання таким злочинам.

